

FIORI MUSICALI IN DE HORTUS MUSICUS

FIORI MUSICALI IN DE HORTUS MUSICUS

Bloemen plukken in de tuin der muziek

Over componisten, hun muze
en merkwaardige muziekstukken

Renée Berthe de Graaf

© 2022 Renée Berthe de Graaf / Uitgeverij U2pi

Titel: Fiori Musicali in de Hortus musicus

Auteur: Renée Berthe de Graaf

Omslagontwerp: Freek Thiels, grafisch ontwerper

Omslagillustratie: Fresco: Flora met de hoorn des overvloeds.

Wandschildering uit Romeinse villa in Stabiae,
Italië, 1e eeuw na Christus

Maker: Onbekend

Plaats: Museo Archeologico Nazionale, Napels

Bron/fotograaf: Gekopieerd uit kunstboek

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag, www.jouwboek.nl

Druk: jouwboekdrukkerij.nl

ISBN: 978 94 9329 912 2

NUR: 662

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

*Er bestaan maar twee manieren om te ontsnappen
uit de triestheid van het bestaan
Muziek en katten*

Albert Schweitzer

INHOUD

VOORWOORD	13
I. INLEIDING	16
Gerolamo Frescobaldi (Ferrara 1583-Rome 1643) <i>Fiori musicali</i> (1635)	17
Johann Adam Reincken (Gedoopt In Deventer 1643 – Hamburg 1722) <i>Hortus musicus recentibus aliquot flosculis, Sonaten, Al- lemanen, Couranten, Sarabanden et Giguen cum 2 Viol, Viola et Basso Continuo</i> (1687)	18
II. MERKWAARDIGE MUZIEKSTUKKEN	23
BLOEMEN PLUKKEN IN DE TUIN DER MUZIEK	
EEN MIDDELEEUWSE BALLADE (14 ^e EEUW), IN DE STIJL VAN DE <i>ARS SUBTILIOR</i>	23
Jean Cuvelier (laatste decaden 14 ^e eeuw) <i>Se Galaas</i> (14 ^e eeuw)	24
Gaston III, genaamd Febus, de Foix-Béarn (1331-1391)	24
EEN PRACHTIGE COMPOSITIE UIT SCHOTLAND	25

Robert Carver (1485-1570) <i>19-stemmige motet O bone Jesu</i>	25
OP ZOEK NAAR EEN VERDWENEN WERK UIT DE RENAISSANCE	26
Alessandro Striggio (Circa 1536/1537-1592) <i>40/60 stemmige mis Missa sopra ecco si beato giorno</i> (waarschijnlijk 1565-6)	26
DE KRUIP- EN SLUIPWEGEN VAN EEN MUZIKAAL MOTIEF	30
Voorbeeld 1	30
DE MAKER VAN HET BEKENDE KERKLIED <i>O HAUPT VOLL BLUT UND WUNDEN</i>	30
Hans Leo Hassler von Roseneck (1564-1612) <i>Mein Gmüth ist mir verwirret</i>	30
Johann Sebastian Bach (1685-1750) <i>O Haupt voll Blut und Wunden</i> <i>Johann Sebastian Bach (Mattäus Passion)</i>	31**
Johann Crüger (1598–1662) <i>O Haupt voll Blut und Wunden. Kerklied</i>	32**
Franz Liszt (1811-1886) <i>Via Crucis (De Heilige Veronica).</i>	32

Voorbeeld 2	34
DE LANGE ARM VAN FRANCESCO PROVENZALE	34
Francesco Provenzale (1624-1704) <i>Zijn Pange lingua</i> Wie was Francesco Provenzale?	34
Giovanni Battista Pergolesi (1710-1736) <i>Stabat Mater</i> (1736)	35
Francesco Durante (1684-1755) <i>Litania della Beata Maria Virgine</i> in F klein (1715)	36
Johann Sebastian Bach (1685-1750) Motet <i>Tilge, Höchster, meine Sünden</i> (1745-1747)	37
VERBORGEN BAROKMUZIEK VAN BRABANTSE BODEM	38
Benedictus Buns (1642-1716) Benedictus à Sancto Josepho	38
EEN BIJZONDER CONCERT VAN JOHANN SEBASTIAAN BACH	42
Johann Sebastian Bach (1685-1750) Het eerste pianoconcert: <i>Het Brandenburgs concert no 5, BWV 1050</i> (1721)	42

MOZARTS PIANOCONCERT IN ES NR. 9 KV 271 'JEUNEHOMME'	45
Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791) Details over het Pianoconcert In Es Nr. 9 KV 271 «Jeunehomme»	45
De Mysterieuze Mademoiselle Jeunehomme Haar identiteit ontraadseld	*45
Op zoek naar de identiteit van Mademoiselle Jeunehomme	50
III. VROUWEN ALS INSPIRATIEBRON VOOR COMPONISTEN	53
Anna Magdalena Bach (1701-1760)	53
Cathy Berberian (1925- 1983)	55
“Carice” (1848-1920)	57
Josepha Duschek (1754-1824)	58
Gravin Caroline Esterhazy (1805-1851)	60
Maria Anna Sabina Von Genzinger (1754-1793)	62
Manon Gropius (1916-1935)	66
Cosima Francesca Gaetana Liszt (Wagner) (1837 Como Meer-1930 In Bayreuth; Geb. <i>Cosima De Flavigny</i>)	70

Nadeshda Filaretovna Von Meck (1831-1894)	72
Delfina Potocka (1807-1877)	74
Clara Schumann-Wieck (1819-1896)	77
Clara Schumann-Wieck en Robert Schumann	77
Clara Schumanns vriendschap met Joseph Joachim en Johannes Brahms	79
Harriet Constance Smithson (1800–1854) <i>De Symfonie Fantastique van Hector Berlioz</i>	80
Nancy Storace (1765-1817)	83
Kamilla Stoesslova (1891-1935)	84
Maria Aloysia Antonia Weber Lange (Circa 1760-1839)	86
Constanze Weber (1762-1842)	88
Mathilde Wesendonck (1828-1902)	90
Christine Wilhelmine “Minna” Planer (1809-1866)	91
Wie was Jessie Laussot (1826-1906)? Pianiste, Koordirigente, Vertaalster	97
TOT SLOT	98
DANKWOORD	99
VERANTWOORDING	100

VOORWOORD

Als u dit boekje Fiori musicali openslaat, gaat u dwalen door de tuin der muziek, waarin u diverse soorten bloembedden zult vinden; het is een vreemde collectie aan bloemen, die daar met hun kleurenpracht, in een verbazingwekkende verscheidenheid, afkomstig uit allerlei landen en tijden, staan te pronken. Er zijn natuurlijk bloemen bij die u kent, maar het kan zijn dat er een aspect belicht wordt dat u misschien onbekend is.

Ook zijn er bloemen die vele jaren in het verborgene gebloeid hebben, maar pas laat tot nieuw leven zijn gewekt. Zo zijn er bloemen afkomstig uit een kloostertuin in het Brabantse land, die daar enige eeuwen geleden in de Zuidelijke Nederlanden in het verborgene hebben gesluimerd, waarvan het bestaan pas in de jaren 80 van de vorige eeuw onthuld is.

Er zijn ook bloemen die de componist Georg Friedrich Haendel uit andermans tuinen heeft geplukt en in zijn eigen tuinen heeft geplant, hij was ook een veelvuldig gebruiker van zijn eigen bloemenoogst. Dat deed bij voorbeeld Johann Sebastiaan Bach ook: bloemen plukken in zijn eigen tuin en in die van zijn collegae om ze om te vormen tot nieuwe producten.

We komen ook langs bloemen, die door verschillende componisten aan hun dierbare dames in bewondering zijn aangeboden.

U zult misschien verward raken door de veelkleurigheid en de bontheid van al die boeketten die geplukt worden, maar daarmee wordt eentonigheid vermeden.

Verwacht geen deskundig betoog van een liefhebster van muziek, want ik ben musicoloog noch uitvoerend musicus. Ik heb ook niet naar volledigheid gestreefd. Het gaat

hier om composities en hun makers die ik op mijn wandelingen in de hortus musicus mooi en interessant genoeg vond om hierover iets op papier te zetten.

Hopelijk heb ik u nieuwsgierig genoeg gemaakt, om met mij aan de wandelingen door de muziektuin te beginnen. Laat u zich niet afschrikken door de veelheid aan bloemen. U kunt natuurlijk ook in de muziektuin wandelen en maar enkele bloemen plukken; dan bewaart u de rest voor later.

Ik wens u veel plezier met het bloemen plukken in muziekland. Ik hoop dat de kennismaking met zaken en personen die de achtergrond van sommige muzikale bloemen vormen bij zal dragen aan het genieten van de muziek. Misschien luistert u dan met nog meer genoegen en verbazing naar het wonder dat muziek heet.

De auteur
Amsterdam, juli 2021

*Muziek en ritme vinden hun weg
tot in de geheime plaatsen van de ziel*

Plato

I. INLEIDING

De eerste helft van de titel van dit boekje is ontleend aan een bundel composities van Girolamo Frescobaldi en de tweede helft aan een verzameling werken van de hand van Johann Adam Reincken.

Deze titel heb ik gekozen ten eerste omdat ik bloemen ga plukken in de tuin der muziek, en ten tweede omdat Bach grote bewondering heeft gehad voor beide componisten.

Mijn “bloemen” zijn willekeurig gekozen om hun schoonheid en/of omdat er een interessant verhaal achter steekt.

Maar, geachte lezer, wees niet teleurgesteld bij het lezen van deze tekst. Verwacht geen deskundig commentaar van mij. Zoals ik al in het voorwoord heb gezegd: ik ben geen expert. Hier is alleen een liefhebster van muziek aan het woord.

Alvorens mijn bloemen te gaan plukken volgen hieronder eerst in het kort enkele details over Girolamo Frescobaldi en Johann Adam Reincken, de naamgevers van deze bundel.

GEROLAMO FRESCOBALDI
(Ferrara 1583-Rome 1643) ¹

Girolamo Frescobaldi was een belangrijk Italiaans componist en organist uit de renaissance en de vroege barok. Van 1607-1608 heeft hij de Zuidelijke Nederlanden bereisd. Benoemd in 1608 tot organist in de Sint Pieter te Rome, bleef hij - met een onderbreking van enkele jaren aan het hof van Ferdinand II van Toscane - op zijn post in de Sint Pieter. Zijn bekendste werk is *Fiori Musicali* (1635), een bundel orgelcomposities te gebruiken bij de R.K. eredienst. Zijn invloed op de klaviermuziek is groot geweest. Hij gaf zijn eigen composities uit en veel jonge musici trokken naar Italië om bij hem les te gaan nemen, waaronder bij voorbeeld Johann Jakob Froberger (1616-1667), die een prachtige carrière maakte aan het Weense hof als organist van de keizerlijke hofkapel.

Frescobaldi was al enige tientallen jaren overleden voordat Bach geboren werd; dus Bach kon niet, zoals Froberger (1616-1667), naar Italië reizen om door Frescobaldi onderwezen te worden, maar hij heeft wel de composities bestudeerd. Hij was zeer onder de indruk van diens werk. Bach ging niet over één nacht ijs, wanneer hij aan een nieuwe compositie wilde beginnen. Hij onderzocht grondig de composities van anderen: werken van Johann Pachelbel (1653-1706), en Froberger bij voorbeeld. De hele *Fiori musicali*, heeft hij overgeschreven, 120 pagina's lang!²

1 https://nl.wikipedia.org/wiki/Girolamo_Girolamo_Frescobaldi.

2 Hans Brandts Buys, Johann Sebastian Bach, J.H. Gottmer, Haarlem 1960, p.108.

De familie Frescobaldi bestaat nog. Frescobaldi is de naamgever van een bekend Italiaans wijnmakershuis uit Toscane. Of de eigenaren afstammelingen van de componist zijn, is helemaal niet zeker.

JOHANN ADAM REINCKEN
(gedoopt in Deventer 1643 – Hamburg 1722)³

Johann Adam Reincken en zijn vriend Dietrich Buxtehude (1637-1707) behoren beiden tot de belangrijkste van de Noord-Duitse Orgelschool. Reincken was een invloedrijk persoon in het muziekleven van Hamburg, waar hij één van de oprichters was van de opera in die stad, de eerste publieke opera in Duitsland.

In zijn geboortestad Deventer kreeg de jonge musicus les van Lucas (van) Lenninck, die een oud-leerling was van de eveneens geboren Deventenaar Jan Pieterszoon Sweelinck.

In 1654 verliet Johann Adam Reincken zijn geboortestad Deventer om in Hamburg in de leer te gaan bij Heinrich Scheidemann (1595-1663), een belangrijk organist en componist voor orgelmuziek in de eerste helft van de 17^e eeuw. In zijn jonge jaren heeft Scheidemann (ca. 1595-1663) in Amsterdam gestudeerd bij Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621). Iets verder in dit verhaal zullen we Sweelinck nog tegenkomen, want zijn invloed is in Noord-Duitsland merkbaar geweest. In 1663 werd Reincken, na de dood van Scheidemann, diens opvolger als organist aan de Sankt Katharinen Kirche in Hamburg.

3 https://nl.wikipedia.org/wiki/Johann_Adam_Reincken.

In 1687 verscheen in deze stad een verzameling van zes sonates getiteld *Hortus musicus recentibus aliquot flosculis, Sonaten, Allemanden, Couranten, Sarabanden et Giguen cum 2 Viol, Viola et Basso Continuo*.

Er was nog een reden, waarom Reincken Deventer verlaten heeft. Hij had bij een stadgenote een kind verwekt, maar wilde haar niet trouwen. Om alle ophef en moeilijkheden te vermijden heeft hij de benen genomen! Mooi heerschap, een laffe houding!

Wilt u iets meer weten over de invloed van deze Noord-Duitse componisten op Bach? Ga dan hieronder verder. Zo niet, dan kunt u dit “zijsprongetje” in het verhaal overslaan.

Johann Sebastian Bach was als jongeman al bekend met de muziek van Reincken. Vanuit Lüneburg, waar hij vanaf 1700 het gymnasium bezocht, ondernam hij in 1701 een voettocht naar Hamburg om Reincken, de beroemde organist van de Sankt Katharinen Kirche, te horen spelen en diens composities te bestuderen. Waarschijnlijk onder de indruk van wat hij daar heeft gehoord en geleerd, heeft hij in zijn tijd in Weimar - waar hij hofmusicus was - van de sonates uit de *Hortus Musicus* nr. 1, geheel, nr. 2 en nr. 6 gedeeltelijk, voor klavecimbel omgewerkt. Hoe wonderschoon deze muziek is, is te horen in een uitvoering voor piano van een door Bach bewerkte sonate uit Reinckens *Hortus musicus*, BWV 965.